

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/72/49-52>

Günəl Xanlar qızı Yunusova
Azərbaycan Dillər Universiteti
doktorant
yunusovagunel7gmail.com

YAZIÇI ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN ONİMLƏR

Xülasə

Bu məqalədə müasir Amerika dilində onimlərin semantik təhlili müzakirə olunur. Əsas diqqət toponimlərin və antroponimlərin funksiyalarının öyrənilməsinə verilir. Bir neçə Amerika yer adlarını təhlil edərkən, mənşəyinə görə çox müxtəlif olduğu qənaətinə gəlmək olar. Bu yer adları bədii, estetik, məlumatlandırma funksiyası yerinə yetirirlər. Toponimlərin və antroponimlərin xüsusiyyətlərini təhlil edərkən belə qənaətə gəldik ki, Amerika yer adları və antroponimlər Amerika millətinin tarixi və mədəniyyətinin, ictimai və siyasi həyatının ayrılmaz hissəsidir.

Açar sözlər: *antroponim, toponim, bədii mətn, xüsusi ad, Amerika mənşəli sözlər*

Onyms used in the author's work

Summary

This article discusses the semantic analysis of onyms in modern American language. We focus on the study of the basic functions of toponyms and anthroponyms. After analyzing several pieces of toponyms, we can draw that American toponyms in its origin are very diverse. They perform artistic and aesthetic, informational function. After analyzing the features of toponyms and anthroponyms, we came to the conclusion that American toponyms and anthroponyms are an integral part of the history and culture of the American nation, its social and political life.

Key words: *anthroponym, toponym, literary text, proper name, American onyms*

Giriş

Onim – müəyyən obyektə başqa obyektlərdən fərqləndirməyə xidmət edən söz və ya söz birləşməsi, həmin obyektin fərdi və oxşar cəhətlərini əks etdirən vasitədir. Onimin növləri bunlardır: antroponim, toponim, zoonim, fitonim, anemonim, xromonim, astronim, kosmonim, teonim, ideonim, xrematonim. Sonralar bu model əsasında sinonim, antonim, eponim; onomastikada isə toponim, antroponim terminləri yaranmışdır (1, s. 99).

Onomastika xüsusi adların mahiyyətini, funksional spesifikasiyini, mənşəyini, inkişafını, dilin bütün səviyyələri ilə ünsiyyətini araşdırır. Elə dilçilik elminin mahiyyəti də bu hesab olunur. Lakin coğrafi, tarixi, etnoqrafik, mədəni, sosioloji, ədəbi, psixoloji və digər aspektlərin buraya daxil edilməsi yolu ilə dilçilik həqiqətindən kənarda qalır.

Tanınmış Azərbaycan dilçiləri Qurbanov A.M., Adilov M., Paşayev A., Abbasova S., Çobanov M.N., rus dilçiləri Gorbanevskii M.V., Salimova D.A., Tupikova N.M., Selişeva A.M., Çiçagov V. K., Sobolev A.I. elmi tədqiqatlarında problem tərifinin aktuallığını və onimlərin lingvistik mahiyyəti arasındakı əlaqənin təhlilini öyrənmişlər (2, s. 54).

Amerika toponimlərinin ümumi xarakteristikasına onun etimologiyası, inkişaf müddətində toponimlərin leksik-semantik mənası daxildir.

Beləliklə, coğrafi adların dil mahiyyətinə görə çox fərqli olduğunu deyə bilərik. Amerika toponimlərini beş qrupa bölmək olar:

- cisimlərin fiziki və təbii xüsusiyyətlərini əks etdirən xüsusi adlar: Alyaska-materik (hərfi mənada “dəniz hərəkətini göndərən obyekt”; *Dileyvə-Delaver* çayından, *Baron de La Ware* adlandırılan (mənşəyi *Norman de la guerre* və ya *de la werre*, *müharibəyə aiddir*);

- coğrafi xüsusiyyətlərinə görə, müəyyən bir yerlə əlaqələndirən görkəmli insanlardan sonra xüsusi adlar verilir. *Louisiana* - kral XIV Louis şərəfinə adlandırılmışdır. *Louis* adı məşhur və müharibə mənşəlidir; *Merilənd* - birinci Çarlzın həyat yoldaşı Kraliça *Henrietta Mariyanın*

şərəfinə; *İvrit* dilindən tərcümə olunan *Maria* adı *acı* və ya *üsyankarlıq* mənasını verir; Misir dilindən isə *sevilən* və ya *sevgi*.

-Başqa ölkələrdən alınma xüsusi isimlər: *Misisippi* - bir hind qəbiləsinin adı dəyişdirilmədən alınan yer adı; *Texas* - *Vichita* adından bir hind qəbiləsi;

- insanın iqtisadi fəaliyyətinin nəticəsi olan xüsusi adlar: *Corciya* - fermer; *Alabama* - kolları və ya bitki toplayanları təmizləmək;

- coğrafi obyektlərin və ya uydurma adların keçmiş adları dəyişdirilmiş xüsusi adlar: *Laputa* – *Conatan Svift*-in *Gülliverin Səyahətləri* ndəki xəyali uçan ada, hər zaman həqiqətlə təmasını itirmiş, dərin düşüncələrə qapılan, praktik olmayan elm adamları və filosoflar (3, s. 29).

Lügətlərdən toponimik vahidlərin seçilməsi zamanı tədqiqatçılar bəzi vacib amilləri - xüsusən yer adlarını, onların cəmiyyətdəki mənalərini və xalqın tarixini nəzərə alırlar.

Bəzi toponimləri təhlil etdikdən sonra aşağıdakı nəticəyə gələ bilərik ki, mənşəyindəki Amerika toponimləri çox müxtəlifdir. Bu toponimlər əsrlər boyu dəyişə bilməzlər. Biz 100 toponimi təhlil edərkən, onlardan 40% -nin obyektlərin fiziki və təbii xüsusiyyətlərini əks etdirən toponimlər olduğunu gördük; 20% görkəmli insanların coğrafi xüsusiyyətlərinə görə və digər ölkələrdən alınma adlara verilir; adların 15%-i insanların iqtisadi fəaliyyəti nəticəsində; və yer adlarının 5%-i coğrafi obyektlərin və ya uydurma yer adlarının keçmiş adları dəyişdirilməklə ortaya çıxır.

Antroponimlərə gəldikdə, onların struktur modelləri linqvistik və sosial əhəmiyyəti, ünsiyyət prosesindəki əsas funksiyaları baxımından təhlil edilə bilər. Frazəoloji tərkibə daxil olan antroponim vahidləri sifariş, təhdid, töhmət, xəbərdarlıq, pozitiv, mənfi və ya neytral çalara sahib olan xüsusi bir dil vasitəsi kimi xidmət edə bilər (Uilyamin paltarını geyinmək, şən Səməuel) (4, s. 82).

Bədii ədəbiyyatda antroponimlərin əsas funksiyaları Amerika antroponimlərinin xüsusiyyətlərini əks etdirən üslubi dəyərləri ilə müəyyən edilir. Onlar bədii, estetik məlumatlandırma funksiyası yerinə yetirirlər. Müəlliflər linqvistik mənbələrdən istifadə etməkdə fərqlənirlər. Bu, xüsusi adlara və antroponimlərə də aiddir. Məsələn, *Tom Əmi* antroponimi: “*O liman anbarının mərkəzində, düz Tom Əminin kabinəsinin yanında, bir qaradərili kişinin bağlanan salın üstündə oturub sehrbaz uşaqlara viyolonsel oynadığını gördü*”. Bu antroponim yaşlı, xeyirxah, təvazökar və pozitiv bir insan təəssüratı bağışlayırdı. Məşhur Amerika antroponimləri bəzilərinə mənfi mənalı olan klassik mifologiyadan və İncil kitablarından götürülmüşdür.

Antroponimlər həm nəsrə, həm də poetik ədəbi əsərlərdə geniş istifadə olunur. Nəsr və şeir mətnlərinin əsas fərqlərindən danışarkən, nəsr mətnində xüsusi adın dəyərinin bölünməzliklə xarakterizə olunduğunu göstərə bilərik. Nəsrə sözlər yalnız kontekst üçün lazım olan mənanı saxlayır, sözün qalan mənası isə itir. Şeir mətnində olan bütün antroponimlər şərti olaraq iki böyük qrupa bölünə bilər.

Birincisi, antroponimlər aktyorların şeirlərini tanınmış bir şəxsiyyət kimi təqdim edərək, əsərin müəllifinin yaratdığı yeni simvolları ifadə edə bilər.

İkincisi, poetik mətnə antroponim semantik mərhələlər rolunu oynaya və oxucu mətnləri ilə əvvəldən məlum olan bir sıra fərqli birliklərə səbəb ola bilər.

Şeirdə antroponimlər çox vaxt birbaşa aktyorlara təyin edilir. Bu cür antroponimləri iki qrupa bölmək olar:

a) poetik əsərlərin mərkəzi fiquru ədəbi, bibliya və ya tarixi xarakterli ola bilər. Bu xarakter fərqli xüsusiyyətlərini qoruyaraq və yeni mətnin sətirlərində tam mənimsənərək yeni bir şeir funksiyası daşıyır. Bir qayda olaraq, antroponimlərin bu mövzuda bu cür istifadəsini tarixi hadisələrdə, sənət əsərlərində, xatirələrdə, müxtəlif ibadətlərdə, meditasiyalarda və s. tapa bilərik (5, s. 99).

Məsələn, 1863-cü ildə, ABŞ-da Vətəndaş müharibəsi dövründə yazılmış John Greenleaf Whittier balladası gerçək hadisəyə həsr olunmuşdur - cəsur bir hərəkətlə Frederick şəhərinin qeyri-əsilli sakini Barbara Frietchie, yürüşün qarşısında Birləşmiş Ştatların bayrağını asır. Küçələrdə General Ceksonun başçılıq etdiyi Konfederasiya ordusunun əsgərləri:

*Barbara Frietchie'nin işi bitdi,
Və üsyançı artıq basqınlarına minmir.
Ona hörmət! və gözyaşları*

*Onun şərəfinə Stonewall-un şərəbi.
Barbara Frietchie-in qəbrinin üstündə,
Dalğalansın Azadlıq və Birlik bayrağı,!*

b) poetik əsərlərin qəhrəmanının adı ədəbi-tarixi kontekstlə əlaqələndirilə bilməz. Əksər hallarda, xüsusi adların tərcüməsində - antroponimlər qeyd olunur və başqa bir dilə köçürərkən çətinlik yaratmır. Məsələn, Amerikalı yazıçı *Edgar Allan Poe Annabel Lee* haqqında bəstəsində yazırdı:

*It was many and many a year ago,
In a kingdom by the sea,
That a maiden there lived whom you may know
By the name of Annabel Lee;
And this maiden she lived with no other thought
Than to love and be loved by me.
Çox çox illər bundan əvvəl ,
Dəniz kənarında bir krallıqda,
Annabel Lee adı ilə;
Sevmək və sevilməkdən başqa bir düşüncəsi olmayan
Tanıdığı bir qız yaşardı (6, s. 5)].*

Annabel Lee -yə ilham verən hər bir kəs, mübahisələrə səbəb olurdu. Bir çox qadına təklif verilsə də, *Pounun* həyat yoldaşı *Virginia Eliza Clemm Pou* daha etibarlı namizədlərdən biri idi.

Tədqiqatçılar mətnə adların işləməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğunu dəfələrlə qeyd edirlər, buna görə adlar sənət əsərlərinin formasının ayrılmaz hissəsi, yazıçı üslubunun elementi, bədii obraz yaratmaq vasitəsi hesab olunur.

Onimlər nəzərəcarpacaq dərəcədə tələffüz olunmuş bir mənə daşımaqla, qeyri-adi bir səs formasına və gizli bir assosiativ fona sahib ola bilər. Xüsusi adlar üslubi cəhətdən düzgün və dəqiq olmalı, bəzən müəllifin fikrində ifadə edilmiş xüsusi bir mənə daşmalıdır (7, s. 92).

Onimlərin onomastik semantikasi çoxşaxəlidir. Onlar konkret obyektləri adlandırmaq, müəyyən etmək, fərdiləşdirmək və digər obyektlərdən fərqləndirmək qabiliyyətinə malikdir. Geniş mənada onimlərin onomastik mənası həm konkret bir nominativ, həm də ümumi mənanı ehtiva edir. Bu onimlər mücərrəd, əlaqə xüsusiyyətləri olan hər hansı bir obyektə tətbiq olunur.

Xüsusi adlar polisemiyaadan məhrumdur. Lakin onlar üçün polionimiya fərqli obyektlərə ad vermərkən eyni onomastik leksem istifadə edildikdə xarakterikdir. Polionimiya spesifik onomastik omonimiyanı, o cümlədən interonomastik omonimləri (müxtəlif onomastik siniflərə aid olan xüsusi adlar şəklində eynidir) və intraonomastik omonimləri (xüsusi adların vahid sinfində mövcud olan) ehtiva edir.

Həm diaxronik, həm də sinxron onimlər onomastik sinonimiya variativliyi ilə sıx bağlıdır. Toponimlərin çoxsaylı diaxronik variantlarına tez-tez rast gəlmək olur (12, s. 19).

Onomastik sistemin fərqli meylləri, uyğun adları bir-birinə yaxınlaşdırmağa, onları qarşılıqlı şəkildə assimilyasiya etməyə yönəlmişdir.

Xüsusi adların konkret sinifləri səviyyəsində onomastika baxımından müvafiq əlamətlər toplusu konkret onomastik anlayışları formalaşdırır. Elçin kimi onimlər insanın, müəyyən millətdən olan şəxsin, müəyyən cins və yaşa aid olan ümumi anlayışı, eləcə də onimin müəyyən antroponimik kateqoriyaya aid olmasını bildirir.

Onimik işarələr sistem kimi dil səviyyəsində fərqlənir və xüsusi adın sistem mənasını təşkil edir. Qeyd edək ki, bu cür adların ümumiləşdirici mənası onların semantikasının əsas məzmunu, məqsədini deyil, onomastik sistemin fərqli-yaxınlaşan meyllərindən qaynaqlanır. Bu hallarda mənə onların istifadəsindən irəli gəlir (9, s.87).

Xüsusi adlar ümumi çağırış anlayışı ilə deyil, ümumi isimlərin assosiativ mənası xaricində tək bir onomastik anlayış vasitəsi ilə formalaşır. Xüsusi adlar ağılla deyil, hisslə tanınır. Onimlərin semantikasını sinxron şəkildə öyrənərkən yeni əlavə mənalara, emosional çalarlara, xüsusi adlara səbəb olan emosional assosiasiyaları nəzərə almaq lazımdır (10, s. 43).

Xüsusi adların hərtərəfli araşdırılmasında bu və ya digər tərəfin nisbəti dəyişə bilər. Sadə toponimlərdə təbii olaraq leksik-semantik yanaşma üstünlük təşkil edir. Kompleks toponimlər

sahəsində təsnifat isə ilk növbədə struktur törəmə xüsusiyyətlərinə görə baş verir. Sonra hər bir struktur qrupu daxilində toponimlər leksik-semantik aspektdə nəzərdən keçirilir. Müvafiq adların ikitərəfli kompleks əhatəsi onların xüsusiyyətlərini daha dolğun başa düşməyə kömək edir (11, s. 76).

Beləliklə, bədii mətn antroponimlərinin personaj kimi ola biləcəyi barədə aşağıdakı nəticələrə gəlmək mümkündür. Şeirdəki antroponimlərin çoxu etimoloji cəhətdən danışan, yəni semantik baxımdan işarələnmişdir.

Nəticə

Toponimlərin və antroponimlərin xüsusiyyətlərini təhlil etdikdən sonra belə qənaətə gəldik ki, Amerika toponimləri və antroponimləri ölkənin millətinin tarixi və mədəniyyətinin, sosial və siyasi həyatının ayrılmaz hissəsidir.

Amerika onimlərinin əksəriyyəti əsas nominativ funksiya ilə yanaşı, nəticələrin, assosiasiyaların və s.-nin emosional qiymətləndirilməsini özündə cəmləşdirən əlavə bir funksiya ilə birlikdə qruplara bölünə bilər.

Hər bir yazıçı əsərində istifadə etdiyi onimlərdə qəhrəmanların daxili vəziyyətini, hiss və təcrübələrini açıq şəkildə göstərməyə çalışır. Antroponimlər və toponimlər üzvi olaraq Amerika şeir mətnlərinin dil vasitələri sisteminə daxil olur, əsərlərin ümumi formasını yaradır və ətrafdakı gerçəkliyin panoramasını qabarıq şəkildə təsvir edir.

Bütün bunlar müəllifin yüksək elmi dərəcəsindən, geniş maraq dairəsindən və fəlsəfi dünyagörüşünün böyüklüyündən danışmağa imkan verir.

References

1. Qurbanov A., Azerbaijan onomastics, Baku, 2006, 205pp.
2. Karimov S.K, Yusifov Y.B, Basics of toponymy, Baku 2000, 105 pages.
3. R.Litvin. Toponymic dictionary of Latin America / I.R.Litvin. M.: Science, 1983, 250 pp
4. Namitokova P.Yu., Regional onomastics: Educational-methodical manual Maikop, 2005. 170 p.
5. Pospelov E.M. Geographical names of the world: Toponymic dictionary / E.M.Pospelov. M.: Russian Dictionaries, 1998.
6. Edgar Allan Poe, Annabel Lee, New York, 2001, 27 pp
7. Superanskaya A.V. The structure of a proper name. Phonology and morphology. The science. Moscow, 1960.
8. Superanskaya A.V. Common theory of a proper name. Moskva, Nauka, 1973.
9. Van Langendonck, Theory and typology of proper names. Berlin–York, 2007.
10. Wattenberg, L. The Baby Name Wizard, Revised 3rd Edition: A Magical Method for Finding the Perfect Name for Your Baby (3 ed.). New York, 2013.
11. Wiver, G. The Mosaics of American Culture, 2002.
12. Yermolovich D.I. Proper names., the Theory and Practice of Cross-Language Transfer. Moscow: R.Valent, 2005
13. <http://anl.az/el/Kitab/2019/01/cd/Azf-305663.pdf>
14. <http://afadqurbanov.az/books/4.%20Az.Onomalogiyasinin%20Esaslari%20I.pdf>
15. <http://azerbaycandili.az/Synopsis/Download/3347/H%C3%9CSEYNOVA%20CEYHUN%C6%8F%20H%C3%9CSEYN%20QIZI.pdf>
16. <https://azkurs.org/xusus-adlarin-zahli-luget>

Rəyçi: dos. M.Hüseynova

Göndərilib: 27.10.2021

Qəbul edilib: 14.11.2021